

**Валентина Сушко
(Харків)**

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА XX СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ (на прикладі Слобідської України)

Слобожанщина як історико-етнографічний регіон цікавить дослідників народної культури з XVIII ст. У XIX ст. інтерес до регіональної етнографії значно зріс: у цей період проводяться спеціалізовані профільні дослідження етнографами-науковцями, до польової практики залучають також аматорів¹. Результатом досліджень стали збірники етнографічних матеріалів – відповідей місцевої інтелігенції на поширювані університетськими вченими та громадськими діячами питальники, що їх видавав Харківський губернський статистичний комітет².

Особливе значення для розвитку регіональної етнографії мали розвідки, здійснювані у 1900–1902 роках, а також проведення в Харкові XII археологічного з'їзду³. Наслідком проведення цього заходу стало не лише поживлення теоретичної етнографії в нашому краї, а й становлення етнографічного музейництва. З 1904 по 1918 рік у Харкові існував спеціалізований, створений на наукових засадах проф. М. Ф. Сумцовим Етнографічний музей Харківського історико-філологічного товариства – допоміжна інституція Харківського університету⁴.

Після реорганізації харківських музеїв 1920 р. Етнографічний музей увійшов на правах етнографічного відділу до щойно створеного Музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди. Працівники музею продовжували методичне вивчення різних аспектів народної культури Слобожанщини до початку 1930-х років, коли через зміну політичного курсу тодішнього керівництва держави відбулося згортання регіональних досліджень та етнографії зокрема.

Спадщина етнографа-аматора Петра Васильовича Іванова, діяльність якого припадає саме на цей період, донині має високу наукову цінність і є джерелом точної та достовірної інформації для сучас-

них дослідників української традиційної культури, світогляду та обрядовості⁵.

З 1930-х до 1990-х років звернення до етнографічних досліджень були епізодичними. Особливе місце серед них займає наукова спадщина кандидата історичних наук М. Т. Дяченка⁶.

Із здобуттям Україною незалежності робота з вивчення етнографії Слобідської України значною мірою поживилася. Протягом 1990-х–2000-х років були проведені комплексні фольклорно-етнографічні експедиції Харківським обласним центром народної творчості, Спілкою фольклористів та етнологів м. Харкова⁷. До етнографічних студій звертаються місцеві музеї⁸.

Аналіз практики проведення польових досліджень Слобожанщини свідчить про набуття ними регулярності, розширення кола та підвищення фахового рівня учасників, прагнення до обов'язкового доведення результатів до широких кіл науковців і громадськості. Позитивною є тенденція поступового розширення географії досліджень до меж усього історико-етнографічного регіону Слобожанщини.

Результати польової роботи свідчать про наявність не менш як двох великих різновидів традиційної народної культури на Слобожанщині. Показовими для їх визначення можуть бути дані сімейної обрядовості, зокрема весільної та поховальної, що чи не найкраще збереглися.

Ізюмський, Борівський, частково Куп'янський райони Харківської області становлять окремих, спільний різновид традиційної культури, який ми позначаємо як південно-східний. Фольклорно-етнографічна експедиція, що проходила у червні 2006 р. в Куп'янському районі Харківської області, мала на меті обстежити територію, добре описану на початку XX ст. дослідником Слобідської України П. В. Івановим. Отриманий матеріал дав змогу простежити динаміку та особливості змін, що відбулися у традиційній культурі південного сходу Слобожанщини у XX ст. і значною мірою називає причини цих змін.

Головними напрямками збирання польового матеріалу були: пісенна традиція, дані з календарної та сімейної обрядовості, світоглядні уявлення, народна архітектура й хатній побут, ремесла та промисли слобожан, краєзнавчі та пам'яткоохоронні відомості, «усна історія».

Основним у дослідженні був український етнос, оскільки українці в Куп'янському районі Харківської області становлять питому частку населення (до 80 % за даними останнього перепису). Однак збиралися матеріали і від представників російського народу, зокрема стосовно поховальної обрядовості, що дає змогу зробити висновки про загальнословідські звичаєві реалії, викликані не лише загальним впливом православної церкви, а й впливом титульної нації краю.

Особливу цінність мають відомості з народної архітектури та будівництва. Так, у досить слабо залісненому порівняно з іншими районами Харківщини Куп'янському районі перевага віддавалася будівництву рублених хат, і лише повоєнні негаразди викликали широке зведення каркасних («сторчових»). Характерним для всієї Слобожанщини є чітке розрізнення понять і відповідних номінацій у термінології: *хата* «житлова будівля з чотирикатним дахом, основний вид житла» та *хлігель* «господарська, рідше – житлова будівля з двоскатним дахом» (за формою даху). Зафіксовані назви та характерні особливості житлових і господарських будівель обійстя притаманні як для початку ХХ ст. (до ери колективізації), так і для сучасності. Особливо цікавою є наявність у переліку господарських будівель селянського двору до 1930-х рр. «винбарю» – приміщення для зберігання збіжжя паралельно із клунею, де зберігалося збіжжя у снопах та частково – реманент, а також був облаштований тік. Така будівля не характерна для решти Харківщини та північної і центральної Слобожанщини.

Відомості з народних уявлень прекрасно збереглися від часів П. Іванова. Нами зафіксовані багатющі та різноманітні матеріали з обмирань, причому як такі, що подаються саме як обмирання ближчих родичів (вони дають картину, яка багато в чому відповідає описові завмиральників початку ХХ ст.), так і у вигляді описів клінічної смерті, розказаних тими, хто її пережив.

Найстійкішою постаттю українських народних світоглядних уявлень, добре відомою і словідським росіянам, є відьма, яку чітко відділяють від баби-ворожки і визначають як «крадійку молока від чужих корів, здатну до тілесних трансформацій».

Цікавими є записи міського фольклору у Куп'янську, в яких до сфери «блукую-

чих мерців» включені німецькі вояки, чие кладовище було знесене після війни.

Як показала експедиція 2006 р., сімейна обрядовість на Куп'янщині збереглася по-різному: найкраще та найповніше – поховальна, певною мірою – родильна (у ХХ ст., під час Другої світової війни, повернулися до інституту сільської «баби», «бабушки, яка дітей ловила») та порівняно слабо – весільна. Останнє пов'язано із забороною «гуляти свайбу» у 1930-ті рр., відсутністю весіль у роки перед Другою світовою війною, і відновленням обрядовості з 1950-х років. Тому, хоч інформанти давали стабільний матеріал щодо етапності весілля, весільних чинів та їхньої атрибутики, весільні пісні були зафіксовані дещо слабше, ніж цього можна було б чекати.

Нами були зафіксовані матеріали з місцевого гончарства, бондарства та деревообробки, які у 1950-ті – на початку 1960-х рр. зазнали суттєвого okazіонального піднесення, пов'язаного зі слабою купівельною спроможністю сільського населення.

Значну частину зібраних матеріалів становлять надзвичайно цікаві меморати та свідчення усної історії про події ХХ ст., отримані від інформантів 1910-х (1912, 1914, 1916) років народження та «дітей війни». Інформація була отримана як від апологетів радянської влади, так і від нащадків тих, хто від неї постраждав.

Діахронний аналіз явищ побутово-обрядової культури південної Слобожанщини ХІХ–ХХ та ХХ–ХХІ століть дає змогу простежити динаміку трансформацій цих явищ та виокремити загальноукраїнські тенденції трансформаційних процесів.

¹ *Бородавкіна О.* Сл. Каменка // Матеріали для етнографічного изучения Харьковской губернии. Гл. 1. Старобельский уезд // Харьковский сборник: Литератур.-науч. приложение к «Харьковскому календарю» на 1894 г. / Под ред. В. В. Иванова. – Х., 1894. – Вып. 8. – С. 95–119; *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1992; *Манжура І. І.* Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1890. – Т. 2. Вып. 2 та ін.

- ² Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Старобельский уезд: Очерки по этнографии края / Под ред. В. В. Иванова. – Х., 1898. – Т. 1; *Иванов В. В.* Современная деревня в Харьковской губернии // Харьковський збірник: Літературно-научне приложення к «Харьковскому календарю» на 1893 год / Под ред. В. В. Иванова. – Х., 1893. – Вып. 7. – С. 1–28.
- ³ Альбом выставки XII Археологического съезда в Харькове / Под ред. Е. К. Редина. – М., 1903.
- ⁴ *Сумцов М. Ф.* Слобожане. Историко-этнографічна розвідка / Підгот. тексту й мов. ред. Л. Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова В. Фрадкіна. – Х., 2002.
- ⁵ *Иванов П.* Вовкулаки: Материалы для характеристики мировоззрения крестьян-малоруссов // Юбилейный сборник в честь В. Ф. Миллера. – М., 1900; *Иванов П. В.* Дни недели: К малорусской этнографии. – Х., 1905; *Иванов П. В.* Знахарство, шептание и заговоры в Старобельском и Купянском уездах Харьковской губ. // Киев. старина. – 1885. – № 12; Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Борьяк; вступ. ст. А. П. Пономарьова. – 2-ге вид. – К., 1991.
- ⁶ *Дьяченко Н. Т.* Этнографические исследования Слободской Украины в XVIII – первой половине XIX ст. (Историко-этнографическое исследование): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1971.
- ⁷ Муравський шлях-97: Матеріали комплекс. фольклор.-етнограф. експедиції / Упоряд. М. Красиков, Н. Олійник, В. Осадча, М. Семенова. – Х., 1998; Дитинство і народна культура Слобожанщини: Матеріали фольклор.-етнограф. експедицій 1992–2000 років. – Х., 2000; Крокове коло: Матеріали VII обл. учнів. наук.-практ. народозн. конф. (4 берез. 2000 р.) / За ред. М. Красикова та М. Семенової. – Х., 2001 та ін.
- ⁸ *Віхрова Т. В.* Український рушник в колекції Луганського обласного краєзнавчого музею. – Луганськ, 1998; Луганщина: Етнокультур. вимір. – Луганськ, 2001.